

СКУБАК Е. О.,
аспірант кафедри юридичної психології
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-22>

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАСАД РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У ВИДІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПОСАДОВИМ СТАНОВИЩЕМ ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯМИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз нормативно-правових і практичних засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні та запропоновано шляхи вдосконалення. Проаналізовано зміст поняття «розкриття злочинів» як складової частини загального процесу досудового розслідування. Висвітлено процесуальні форми і засоби, спрямовані на виконання завдань кримінального провадження.

Здійснено аналіз понять «зловживання службовою особою своїм службовим становищем» і «зловживання владою». Визначено першочергові напрями та процесуальні інструменти для успішного розслідування злочинів, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем. Запропоновано практичні напрями вдосконалення засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем. Визначено, що загальний план розслідування кримінальних проваджень щодо розкриття та розслідування злочинів у формі зловживання службовим становищем державними службовцями повинен доповнюватися планами окремих слідчих дій, що містять їх цілі, умови, місце, час, зміст підготовчих заходів, конкретних учасників слідчих дій, прийоми та засоби фіксації. Відмінною особливістю розслідування злочинів, що розглядаються, є широке залучення слідчих, експертів, аудиторів, спеціалістів тощо. Визначено роль спеціалізованих підрозділів для здійснення аналітичної роботи, обробки та узагальнення інформації, а також складник автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування для успішного виконання завдань кримінального процесу. Висвітлено важливість ролі інституту пошуку активів фігурантів кримінального провадження як одного із заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, шляхом використання засобів та інструментів міжнародної правової допомоги.

Ключові слова: зловживання посадовим (службовим) становищем, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, корупція, кримінальна відповідальність, корупційний злочин, розслідування злочинів, завдання кримінального процесу.

This article analyzes the legal and practical principles of disclosing and investigating crimes in the form of abuse of power by civil servants in Ukraine and proposes ways of improvement. The content of the concept of “crime disclosure” as an integral part of the overall pre-trial investigation process is analyzed. Procedural forms and means aimed at fulfilling the tasks of criminal proceedings are highlighted.

The analysis of the concepts of “abuse of official status” and “abuse of power” is carried out. Priority directions and procedural tools for successful investigation of malpractice are identified. Practical directions of improvement of principles



of disclosure and investigation of crimes in the form of abuse of office are offered. The general plan of investigation of criminal proceedings on the disclosure and investigation of crimes in the form of abuse of office by public servants should be supplemented by plans of individual investigative actions, containing their goals, conditions, place, time, content of preparatory measures, participants of investigative actions, techniques and means of fixation. A distinctive feature of the investigation of crimes under consideration is the widespread involvement of investigators, experts, auditors, specialists, etc.

The role of specialized units for carrying out analytical work, processing and compilation of information, as well as the component of automated information and reference systems, registers and databases, the holder (administrator) of which are state or local self-government bodies for successful accomplishment of criminal process tasks, is determined. The importance of the role of the institute of search for assets of criminal defendants as one of the measures of ensuring criminal proceedings, also through the use of international legal assistance tools and instruments is highlighted.

Key words: *abuse of power, professional offenses, corruption, crime, official business activity, criminal liability, investigation of crimes, task of criminal proceedings.*

Вступ. Досить часто зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні є тим засобом, за допомогою якого службова особа вчинює інший тяжчий злочин із метою досягнення бажаного злочинного результату. Використовуючи службове становище, вчиняють, переважно такі злочини, як заволодіння або привласнення майна в особливо великих розмірах, отримання неправомірної вигоди для себе або в інтересах третіх осіб і вчинення дій всупереч інтересам служби шляхом зловживання службовим становищем, тощо. Зловживання владою або службовим становищем також призводить до розвитку організованої злочинності та є однією з головних загроз нормального розвитку суспільства.

Вирішенню різних аспектів проблем кримінальної відповідальності та засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем присвячено праці таких учених, як: П.П. Андрушко, Л.П. Бріч, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.П. Коваленко, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Ю.О. Науменко, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, В.Г. Хашев та інші.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити аналіз нормативно-правових засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні та на його основі запропонувати напрями вдосконалення нормативно-правових засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання: діалектичного, історичного, моделювання, формально-логічного, порівняльно-правового, аналітико-синтетичного тощо.

Результати дослідження. Ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України встановлює, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинний не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Аналіз вказаної норми свідчить, що ст. 2 КПК України присвячена завданням кримінального провадження, а також відсутня вказівка на необхідність розкриття злочинів.



У завданнях кримінального провадження говориться не про швидке і повне розкриття злочинів, а про забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування і судового розгляду.

У різні часи тлумачення поняття «розкриття злочинів» зумовлювало чимало дискусій. Пояснювалося це, перш за все, тим, що кримінально-процесуальний закон хоча і містив вказаний термін, але не визначав його поняття. Звідси – неоднозначне трактування його змісту, можливості повного і неповного розкриття злочинів, процесуального моменту, з яким пов'язувався факт розкриття злочину та інше.

В.В. Тіщенко зазначає, що у кримінальному процесі, у криміналістиці, у теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності термін «розкриття злочинів» розумівся по-різному з огляду на функції та завдання розглянутих видів діяльності, законів, підзаконних актів, відомчих вказівок, інструкцій та роз'яснень, пов'язаних із діяльністю відповідних правоохоронних органів [2, с. 252].

А.А. Чебуренков вважає, що розкриття злочину можна розглядати як частину загального процесу розслідування, спрямовану на отримання інформації, необхідної і достатньої для висновку про те, чи мала місце подія злочину і хто його вчинив, а процесуальним моментом його досягнення слід вважати винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого [3, с. 149].

Р.С. Белкін наполягає на тому, що поняття розкриття злочинів включає в себе діяльність із розслідування злочинів, спрямовану на отримання інформації, що дає підставу до висування версії про вчинення злочину певною особою [4, с. 779]. З таким вузьким розумінням розкриття злочину не можна погодитися, оскільки поява фігури підозрюваного ще не означає точного встановлення винної особи та інших обставин злочину.

Розуміння розкриття злочину як специфічної діяльності цілком виправдано, тому що, крім процесуальної форми і засобів, що забезпечують досягнення завдань кримінального провадження, вона включає в себе використання методів, прийомів, засобів і технологій, що є у площині інформаційно-пізнавальної, операційно-пошукової діяльності.

У цьому аспекті, як зазначає В.В. Тіщенко, за успішно проведеним розслідуванням злочину можна аналізувати, як, якими методами і засобами воно було здійснено, тобто розкрито, покладаючи досвід такої діяльності в загальну скарбничку знань із методики і тактики розслідування відповідних категорій злочинів [2, с. 255].

Здійснивши аналіз нормативно-правових засад розкриття та розслідування злочинів у процесуальному аспекті, можна констатувати, що в КПК України [1] законодавець не використовує термін «розкриття злочину». Можна припустити, що розкриття злочинів не включено в перелік завдань кримінального провадження, мабуть, через те, що розслідування – поняття більш широке. Крім того, не всяка розслідувана подія є злочином, а отже – підлягає розкриттю. Можливо, законодавець вирішив уникнути тієї спірності і невизначеності, що пов'язана з неоднозначним розумінням того, в яких випадках і коли злочин слід вважати розкритим. Щоправда, в одному випадку у гл. 21 КПК України [1], яка передбачає порядок провадження негласних слідчих (розшукових) дій, у назві ст. 272 КПК України [1] йдеться про виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Однак, судячи зі змісту цієї статті, тут мова йде про отримання відомостей, речей і документів слідчим від особи, що виконує спеціальне завдання, завдяки яким стає можливим припинення злочинної діяльності, запобігання нових злочинів, а в кінцевому підсумку – викриття її учасників. Убачається, що така діяльність вказаної особи створює передумови для розкриття злочинної діяльності певного угруповання, але не становить власне розкриття, та ще й здійснене окремою особою, яка виконує спеціальне завдання.

Здійснивши аналіз понять розкриття та розслідування злочинів, перейдімо до визначень зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні. Щодо цього слід зазначити, що Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [5] встановлює, що за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень державні службовці та посадові особи органів місцевого самоврядування притягаються



до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Слід зазначити, що ст. 364 КК України передбачено кримінальну відповідальність за скоєння такого злочину, як зловживання умисне з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб [6]. Згідно з п. 1 Примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України під «службовою особою» слід розуміти осіб, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [6].

Слід зазначити, що поняття «зловживання службовою особою своїм службовим становищем» є ширшим, ніж поняття «зловживання владою», оскільки використовувати всупереч інтересам служби службова особа може і владні права, і можливості (у разі, якщо вона ними наділена). Тобто поняття «зловживання службовим становищем» охоплює поняття «зловживання владою». Службове зловживання скоюється шляхом використання службовою особою наданої їй влади або службового становища.

Перейдемо до питань розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні. Розслідуванню злочинів, як і всьому кримінальному процесу, притаманні організованість, плановість як важливі чинники забезпечення його ефективності.

Загальний план слідства щодо кримінального провадження з розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями повинен доповнюватися планами окремих слідчих дій, містити їх цілі, умови, місце, час проведення, зміст підготовчих заходів, учасників слідчих дій, прийоми та технічні засоби фіксації результатів.

У зв'язку з необхідністю проведення одночасно багатьох слідчих дій і заходів розслідування проваджень цієї категорії із самого початку доцільно проводити групою слідчих із залученням до її складу оперативних працівників відповідних правоохоронних органів, а також спеціалістів відповідних установ, відомств та організацій залежно від предмета доказування. Відповідно до ч.ч. 1–3 ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Як зазначає П. Бурлака, відмінною рисою розслідування злочинів, що розглядаються, є широке залучення до розслідування експертів, ревізорів, спеціалістів тощо. Він також стверджує, що слідчий повинен: використати фактор раптовості, коли відомі слідству дані збиралися негласним шляхом, про що винні особи не повинні були знати, провести відповідну роботу з організації слідчо-оперативної комбінації щодо затримання злочинців на «гарячому» в момент вивозу чи реалізації викраденого майна, забезпечити проведення серії невідкладних слідчих дій, покликаних процесуально закріпити зібрані негласним шляхом



дані (огляд місця події, майна, документів, обшуки), призначити аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності установи, організації, за необхідності одночасно з призначенням аудиторської перевірки слідчим призначаються криміналістичні та інші експертизи [7].

Крім того, як було вказано, на початковій стадії досудового слідства слідчий приступає до висунення версій. Висунуті версії стають основою планування розслідування у кримінальній справі, яке, у свою чергу, є надійним механізмом чіткої організації провадження досудового слідства і має за мету визначити шляхи і засоби, за допомогою яких за найменших затрат сил і часу повинен бути розкритий вчинений злочин, виявлені всі обставини, що мають значення для справи.

Як правило, на початку слідства проводяться вилучення і огляд документів, які під час розслідування мають велике значення, оскільки вони допомагають встановити всі суттєві обставини, а також досліджується доцільність проведення тих чи інших негласних (слідчих) розшукових дій перед початком активної фази досудового розслідування у виді проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, виклику та допиту ключових свідків.

Необхідні документи повинні бути виявлені, вилучені та оглянуті у максимально короткі строки, щоб злочинець не встиг їх знищити, приховати, спотворити, внести до них зміни або підмінити. Особливе значення мають записні книжки, щоденники, чорнові записи, бланки документів, цифрові носії інформації (флеш-накопичувачі, жорсткі диски, диски для лазерних систем зчитування тощо), які можуть бути виявлені у службовій особі під час обшуку, результативність якого забезпечується значною мірою ретельною підготовкою до нього, а також уважним проведенням і уважним оглядом усіх на перший погляд непотрібних речей. Огляд і аналіз первинних бухгалтерських документів здійснюються за необхідності за допомогою відповідного спеціаліста.

Подальше розслідування злочинів, як констатує П. Бурлака, у сфері службової діяльності полягає в такому: уточненні мотивів зловживання владою, встановленні обставин вчинення злочину, визначенні розміру заподіяної шкоди. Зокрема, визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України повинне бути встановлено виключно експертним шляхом. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження, або якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Останнім часом зазначаються певні особливості у механізмі скоєння злочинів, способах їх вчинення і приховування в різних сферах економічної діяльності, зокрема, з використанням фіктивних (підроблених) документів, що містять відомості про надані послуги, які насправді місця не мали. Підроблення документів (ст. 366 КК України) часто застосовується як засіб вчинення або маскування основного злочину. Втім, виявлення фактів підроблення документів не звільняє слідчого від обов'язку доводити факт розкрадання, заволодіння, оскільки службове підроблення є лише проміжним інструментом для вчинення більш тяжкого злочину.

Особливе місце в першочергових заходах, спрямованих на швидке розкриття злочинів у сфері зловживання службовим становищем, мають виявлення та розшук активів, одержаних від корупційних та інших злочинів потенційними фігурантами кримінального правопорушення (або переданих їхнім близьким особам), на які надалі може бути накладено арешт після повідомлення особам про підозру. При цьому вимога ефективного пошуку активів підозрюваного прямо зазначена в абз. 2 ч. 1 ст. 170 КПК України, де зазначено, що слідчий, прокурор повинні вжити необхідних заходів із метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема, шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [1].



Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», близькі особи – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у частині першій ст. 3 цього Закону (крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних), зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також – незалежно від зазначених умов – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [5].

Беручи до уваги той факт, що переважна більшість органів досудового розслідування, окрім Національного антикорупційного бюро України, не має прямого доступу до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, та не мають спеціалізованого підрозділу аналітики та обробки інформації, який би систематизував та узагальнював здобуту з таких баз і реєстрів інформацію, за таких обставин найбільш ефективним способом розшуку та виявлення активів є плідна взаємодія з Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА). АРМА є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні [8].

За результатом опрацювання запиту від органу досудового розслідування Національне агентство передає інформацію про активи (рухоме та нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, банківські розрахункові та депозитні рахунки) та інші майнові права, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні.

Особливу увагу варто звернути на факт місцезнаходження активів, які перебувають під іноземною юрисдикцією. Набуття майнових комплексів на території іноземних країн, а також розміщення грошових коштів у закордонних банківських установах, зокрема на рахунках компаній-нерезидентів, України є досить поширеною практикою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. З метою одержання максимальної інформації про такі активи органу досудового розслідування необхідно у стислі терміни направити відповідні запити про міжнародну правову допомогу з метою виконання окремих процесуальних дій для реалізації завдань кримінально-правового характеру.

Висновки. Провівши аналіз нормативно-правових і практичних засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні, до напрямів удосконалення засад розкриття та розслідування злочинів у виді зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні слід віднести такі: урегулювання понятійно-категорійного апарату, розроблення методик виявлення та розслідування злочинів у сфері зловживання посадовим становищем, запровадження технічної можливості для всіх правоохоронних органів мати доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, а також створення в межах штатів правоохоронних органів спеціалізованих підрозділів для здійснення аналітичної роботи, обробки та узагальнення інформації, що міститься в державних автоматизованих базах даних.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Тіщенко В.В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 252–259.



3. Чебуренков А.А. Основы теории расследования. Москва : Юрлит-информ, 2010. 528 с.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Москва : Закон и право, 2001. 842 с.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2535>.
7. Бурлака П. Методика розслідування кримінальних проваджень щодо викрадення військового майна, вчиненого військовими службовими особами шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 410 КК України). *Вісник прокуратури*. 2019. № 4. URL: https://vpzhr.gp.gov.ua/ua/guidance_vpzhr.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=251536.
8. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.

СОБКО Г. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.232

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-5-2-23>

ПОГРОЗА ЯК ФОРМА ПСИХІЧНОГО ВПЛИВУ

У статті досліджено проблеми психічного насильства, які є частиною суспільного життя. Водночас проголошення України правовою державою вимагає уваги з боку кримінального законодавства до прав потерпілих від психічного насильства і рівною мірою до прав осіб, які вдалися до застосування психічного насильства. Для вивчення питання проаналізовано національне та міжнародне законодавство, яке ратифіковано Верховною Радою України, відповідно до чинного законодавства. Втім, у кримінальному законі є суттєві недоліки, пов'язані з регулюванням психічного насильства, зокрема, термінологічного характеру. Зміни у кримінальному законодавстві України, які сталися у зв'язку з прийняттям чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України, торкнулися й регулювання питань психічного насильства. Наприклад, у КК України відсутнє визначення психічного насильства, що є наслідком недостатнього і неякісного відображення категорій психології у кримінальному законодавстві. Виникає потреба визначення поняття, змісту, видів психічного насильства, а також особливостей цього виду насильства. Більш детально висвітлено погрозу як форму психічного насильства. Розглянуто основні види та ознаки погрози, які впливають на злочинність діяння. Погроза заподіює реальну шкоду психічному здоров'ю потерпілого, породжує стрес, неспокій за свою безпеку, свободу вибору поведінки без тиску ззовні. А це, у свою чергу, залишає значний відбиток на житті та здоров'ї особи. Тому дуже важливо, щоб норми закону щодо погрози існували як засіб захисту

